

Vera Kržišnik - Bukič

Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem

Povzetek

V prispevku sta obravnavani dve temeljni ravni narodnega vprašanja. Na teoretično-metodološkem nivoju so prikazane splošno prisotne dileme v sodobnem tujem in domačem družboslovju glede samega razumevanja in obravnavanja pojmov narod in narodna manjšina, pri čemer je poudarek na aktu in procesu narodotvorja. Predstavljena sta slovensko narodno manjšinstvo in zgodovinsko najmlajša slovenska manjšina na Hrvaškem, ki je najprej kontekstualizirana znotraj slovenstva nasploh, nato pa prek posameznih narodotvornih dejavnikov, ki jo ohranjajo. V prispevku se poskuša pojasniti družbeni paradoks že skozi desetletja stalnega in razmeroma naglega zmanjševanja narodnostno opredeljujočih se Slovencev na Hrvaškem in hkrati današnje stabilne vitalnosti te manjšine. Odgovori se iščejo med več vplivnimi dejavniki, glavni in odločilni pa izhaja iz izkazane privrženosti samih Slovencev na Hrvaškem kot posameznikov. Slovenke in Slovenci na Hrvaškem so ob podpori institucij slovenske države in v ugodnem večinskem hrvaškem okolju skozi zadnjih petnajst let slovensko narodnostno zavest udejanjali in utrjevali po vseh predelih Republike Hrvaške skozi dvanajst novih slovenskih kulturnih društev, ki so se pridružila štirim, ustanovljenim v dvajsetem stoletju.

Ključne besede: (slovenski) narod, slovenstvo, narodotvorje, slovenske narodne manjšine, Slovenci na Hrvaškem, slovenska kulturna društva, vloga subjektivnega dejavnika

Contemporary Slovenian Nation-building and the Slovenian National-Minority Case in Croatia

The ethnic question has been treated at two basic levels. At theoretical-methodological level the author confronts the generally present dilemmas in contemporary foreign scientific literature and domestic social studies, concerning understanding and treatment of notions like ethnic nation, ethnic/people/national minority, and focuses on the act and the process of ethnic national building/formation. She presents the situation of the contemporary Slovene national minorities on the whole and within them she contextualises the Slovene national minority in Croatia as the youngest one. The author then deals with individual national minority forming factors, preserving the Slovene minority. She tries to explain the social paradox of decades long lasting permanent and relatively fast decrease of the number of the self-determined Slovenes as individuals, having been registered by all people censuses in the former half of century, on the one hand, and the stable vitality of the Slovenes in Croatia nowadays, on the other hand. Among the influential factors, contributing to this situation, she detects devotion of the Slovenes as individuals in Croatia to the Slovenianhood and awareness as the most important and decisive reason. The Slovenes in Croatia with the support of the institutions of the Slovene state and in the social context of the relatively comfortable Croatian national majority's environment have fully realised their national awareness and have fortified it all over the regions of the Republic of Croatia through twelve new Slovene cultural associations, having been founded in last fifteen years and joined to the four already established ones in the 20th century.

Keywords: (Slovene) ethnic nation, Slovenianhood, nation-building, national minority, Slovenes in Croatia, Slovenian cultural associations, individual subject role

1 Uvod

S pričujočim razmišljanjem se lotevamo (slovenskega) narodnega vprašanja nasploh in enega izmed njegovih pomembnih vidikov – narodnomanjšinskega. V središču bodo razprava o narodotvorni funkciji kot taki v sodobnih globalnih družbenih okoliščinah ter v tem kontekstu predstavitev in poskus razlage in vrednotenja vloge in pomena, ki ju ima za slovenstvo v sodobnem času posameznik oziroma posameznica med slovensko narodnostno (samo)opredeljenimi manjšinci v enem izmed štirih slovenskih zamejstev – hrvaškem. Motiva, da se tej temi in izbranemu primeru posveti posebna pozornost, sta dva. Prvi se nanaša na sodobno teoretsko odprtost pojmovanja slovenstva. Drugi leži v na videz kontradiktorni aktualni situaciji, ki jo v dinamičnem družbenorazvojnem kontekstu temeljno označuje neskladje med večdesetletnim naglim trendom upadanja prebivalstvenopopisnega števila na Hrvaškem živečih Slovencev ter njihovo tamkajšnjo dejansko narodnoskupnostno vitalnostjo in družbeno uveljavljenostjo.

2 Pojmovanje (slovenskega) naroda, (slovenskega) narodnega manjšinstva in narodotvorja skozi prizmo različnega strokovnega percipiranja

Družboslovci, zlasti zgodovinarji, večinoma pojmujejo besedo narod kot oznako za prepoznavni globalno razširjeni pojav, ki ga pojmujejo kot dinamično in spreminjajočo se družbeno danost, ki jo v evropskem kontekstu živimo in spremljamo v nekaj zadnjih stoletjih. V vsebinskem strukturnem pogledu je beseda narod splošno sprejet termin za označevanje take skupnosti ljudi, ki jih na navadno določenem znanem ozemlju povezujejo skupne etnične značilnosti, kot so jezik, kultura, zgodovinski spomin in zavest o pripadnosti tej skupnosti. Ta splošna opredelitev velja tudi za narod Slovencev, čeprav se med slovenskimi strokovnjaki še lomijo kopja, kdaj naj bi slovenski narod kot pojav zaživel. Po navedbah enih naj bi se to zgodilo že s Trubarjem in reformatorji v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Po navedbah drugih pa naj bi v skladu z drugačnim metodološkim izhodiščem, temelječim na širšem samopromocijskem gibanju, Slovenci kot narod, torej kot družbena skupnost s tem vsebinskim pomenom, na zgodovinsko sceno stopili šele v prvi polovici devetnajstega stoletja, odkar je moč dokazljivo opazovati intenzivno in kontinuirano narodnostno rast. Ta narodnostna skupnost se je v vseh ozirih razvijala in dosegla vrhunec pred koncem dvajsetega stoletja z ustanovitvijo lastne samostojne države. Spet po tretji, širše družboslovni različici, ki se razvija med slovenskimi družboslovci in v

zadnjem času tudi med sociološko usmerjenimi zgodovinarji (Kosi 2013), pa naj bi bil vsak narod, prav tako slovenski, proizvod človeške miselne konstrukcije oziroma je »zamišljena skupnost«, kar se sicer že desetletja vztrajno promovira in pojasnjuje v svetovno priznani sociološki vedi. Prav to metodološko izhodišče poleg same pojmovne definicije odpira tudi za zgodovinarje še dodatna vprašanja, na primer zlasti vprašanje obstojnosti in minevanja tega fenomena.

Kakorkoli pojem naroda tolmačimo, bodisi kot zunanjo oziroma objektivno pojmovnost in deloma materialno razsežnost bodisi kot samo kolektivno subjektivno zaznavo, sta njegova vsebina in struktura tako v preteklosti kot sedanjosti v tej meri večplastni, raznoliki in dejansko dnevno prisotni, da bo ta družbena substanca/danost kljub neredkim drugačnim napovedovanjem vsekakor še nadalje bistveno zaznamovala evropsko in svetovno stvarnost. Skupaj z narodi kot dejanskimi družbenimi fenomeni ali kot le miselnimi konstrukti so bile, so in bodo, v vsakem primeru, ontološko prisotne tudi narodne manjšine kot njihove neločljive pojmovno podredne (subsidiarne) entitete. Vendar so narodne manjšine glede na matični narod geopolitični družbeni proizvod novejših časovnih obdobj in prav ta temporalna, razvojna dimenzija nas tu nekoliko bolj zanima.

In če ali ker je narod zgodovinski družbeni pojav in s tem usojen na minevanje, se ni mogoče izogniti vprašanju o življenjskem roku tudi narodnih manjšin. Tako se ponovno znajdemo pred vprašanjem obstojnosti pojava, sedaj še narodnih manjšin. Glede na življenjsko dobo matičnega naroda je gotovo logično pričakovati razmeroma hitrejšo »odmiranje« narodnih manjšin kot načeloma ranljivejših oblik narodove prisotnosti v kontekstu drugačnega narodnostno večinskega družbenega okolja, v katerem se te lažje asimilirajo. Seveda če se o pojavu narodov, ki naj bi zgodovinsko zakonito odmirali, razmišlja leninistično, »levičarsko«, a vendar ne samo po tej razvežani in že stoletje globalno razširjeni teoriji, ki je izrazito močno utemeljena le na socialnem prapočelu (Hribar 2010, 16–32).

Vpogled v torišče stališč sodobnih svetovno znanih sociologov razkriva njihovo neenotnost v zvezi z vprašanjem perspektivnega obstanka oziroma perspektivne družbene funkcije fenomena narod. To, da gre za pojav in proces dolgega trajanja kot splošno sprejetega koncepta francoske analovske zgodovinarske šole,¹ sicer ni sporno, se pa stališča razhajajo glede časovne determinacije kot take ali vsaj glede njegovega pomena zlasti v evropskem kontekstu enaindvajsetega stoletja. Eno smer personificira Eric J. Hobsbawm s somišljeniki, drugo, močnejšo pa Anthony D. Smith. Prvi na primer skupaj s kolegom Johnom Breuillyjem (1985, 73) v svojih delih in tudi razmišljanjih, ki datirajo v čas po evropskem prelomu 1989–1991, vztraja ob oceni, da je koncept naroda (in nacionalizma) v zatonu (Hobsbawm 1993).

Po drugi strani pa se takšni oceni čudi Smith, ki v brstenju in razraščanju etničnih in teritorialnih nacionalizmov tako v Evropi kot po drugih kontinentih vidi prav nasprotno smer v družbenoprostorskem gibanju fenomena narod, nasprotno smer procesnega toka nacionalizmov (Smith 2005, 151–180). A je vendar dokaj očitno, da so ne samo na globalni sceni, temveč znotraj že izoblikovanih narodov in tudi tistih, ki se še (le) oblikujejo, omenjeni trendi dinamično prisotni v obeh smereh. Sam termin nacionalizem v njegovem nespornem neideološkem sestavnem segmentu pa avtorica pričujočega prispevka sloveni kot narodotvorne aktivnosti oziroma kot narodotvorje.

Ker se v tem besedilu želimo pretežno ukvarjati s konceptom slovenstva, ki lahko služi kot okvirni orodni mehanizem za razmišljanje o slovenskem narodu, slovenskih narodnih manjšinah, slovenskem narodotvorju, se je treba z obravnavanega ožjega vidika dotakniti tudi raziskovalnega ali znanstvenega pogleda na to tematiko sodobnih slovenskih avtorjev. Velja ugotovitev, da se slovenske stroke pri tem sklicujejo na že omenjena imena in imena številnih drugih, zlasti tujih znanstvenikov (Gellner 1983, Barth 1969 itd.), pri čemer večinoma povzemajo in prevzemajo njihova stališča tudi v podporo obravnavi fenomena slovenstva. Vendar imamo tudi tu opravka z neenotnim pojmovanjem. V procesu umikanja so konservativni statični pogledi, ki narod in narodne manjšine vidijo kot predvsem nekakšne fiksne, narojene, tako imenovane avtohtone družbene skupnosti, vse bolj pa prevladujejo modernistična razumevanja fenomena narod, kot ga je najbolj eksplicitno razvil Benedict Anderson v svojem glavnem delu o zamišljenih skupnostih.² Povsem eksplicitno se nanj opira slovenski zgodovinar mlajše generacije Jernej Kosi v knjigi *Kako je nastal slovenski narod*, medtem ko se zdi, da je starejši in že znatno uveljavljeni zgodovinar Igor Grdina nad opredelitvijo naroda kot le »zamišljene skupnosti« manj navdušen, saj v pojmu narod in besedni zvezi narodna identiteta vidi tudi opredmeteno strukturirane vsebine. »Med različnimi identitetami, ki zaznamujejo sodobnega človeka, je narodna nekaj posebnega po tem, da se v precej uravnoteženi meri razteza tako v duhovne kot stvarne dimenzije. Njena dejanskost je hkrati zamišljena in oprijemljiva«, pojasnjuje Grdina (2003, 97).

Takšno razumevanje je mogoče oceniti kot realistično in plodno ter ga ovrednotiti kot še posebej primerno za male narode, med katere spada slovenski, saj se z njim širi krog tako preteklih kot sedanjih in prihodnjih narodotvornih dejavnikov, ki so v primeru malih narodov relativno pomembnejši, ker v celotni družini narodov praviloma, razen z močjo argumentov kulture, ne razpolagajo z drugimi odločilnimi vzvodi družbene moči.

Sicer pa je konkretnih primerov tudi materialnih komponent pojma narod in njegove funkcionalne instrumentalizacije, izražene v sintagmi

narodna identiteta, uzreti vsepovsod v vsakdanjem družbenem življenju. Umeščene, vkomponirane so vanj, mu neločljivo pripadajo, predstavljajo njegovo pozunanjeno vsebino, ki se obče zaznava s človekovimi fizikalnimi čutili, vidom, sluhom, oprijemom (na primer knjiga *Slovenski pravopis*, table z nazivi institucij s slovenskim prilastkom (slovenski, slovenska, slovensko, Slovenija) na poslopijih, kjer te institucije domujejo, znane slovenske (zlasti tako imenovane narodne) pesmi, materializirani simboli slovenstva, kot sta zastava in grb). Pri vseh teh in takih pojmihi ne gre le za neke zamišljene, namišljene, nestvarne vsebine.

In kako je z ljudmi? Odkar je v zadnjih stoletjih na globalni sceni človeštva in prav tako na Slovenskem prisotno ljudi razločujoče narodnostno pojmovanje, imamo, denimo, posebna celo pokopališča. Kot ločeno od ostalih je nastalo v Ljubljani židovsko pokopališče, na ljubljanskih Žalah pa je unificirano urejeno in ograjeno pokopališče italijanskih vojakov. Gre torej nedvomno za materialne, objektivno zaznavne elemente narodnostne pripadnosti, ne glede na to, ali so se konkretno narodnostno opredeljevali umrli sami ali so jih kot take opredeljevali drugi dejavniki širšega družbenega okolja.

Predaleč seveda lahko zanese nadaljnje problematiziranje pojma narod tudi med slovenskimi zgodovinarji, kaj šele, če bi se jim priključili še ostali družboslovci. Strinjati se je mogoče z oceno, ki je na primer plod tudi neke nedavne večletne projektne raziskave narodne/nacionalne identitete v slovenskem prostoru: »Predvsem je treba ugotoviti, da je kolikor toliko teoretski ali znanstveni spoprijem s tem obče rabljenim izrazom zelo težaven in pravzaprav nedoločljiv kot kategorija, kaj šele kot koncept« (Pagon 2003, 10).

Temporalno pa naj bi šlo načeloma tako v primeru fenomena narodov kot fenomena narodnih manjšin za v sedanosti dokaj vzporedno in prepleteno potekajoča procesa. Sodobni narodi, ki so v Evropi v glavnem državno institucionalno organizirani, namreč formalnopravno in stvarno skrbijo za svoje praviloma »zamejske« manjšinske dele in tudi za izseljenske segmente.³ Tak narod je od leta 1991 dalje tudi slovenski (5. člen Ustave Republike Slovenije 1991). Poleg tega so v evropskem kontekstu narodne manjšine deležne posebnega varstva, tako da kljub globalizacijskim vplivom, ki načelno delujejo narodno razkrojevalno, te manjšinske skupnosti nadaljujejo z eksistiranjem v nekem konkretnem družbenem prostoru kot kolektivni družbeni subjekti posebnega lastnega razvoja. In ker velikanske etnične spremembe, kar naj bi »izumiranje narodov« kot množičen pojav vsekakor bilo, kljub kakim posamičnim drugačnim znakom praktično vendarle niti na vidiku, se tudi fenomenu narodnih manjšin obeta verjetno še kar

dolgotrajna realnost znotraj evropskega družbenega razvoja (če se omejimo samo na evropski kontinent).

3 Slovensko manjšinstvo v enaindvajsetem stoletju

Republika Slovenija od konca dvajsetega stoletja med manjšine slovenskega naroda uradno šteje »avtohtone narodne skupnosti« v vseh sosednjih državah: Avstriji, Italiji, Madžarski in Hrvaški. Čeprav gre za geopolitičen prostor, v katerem med Slovenijo in temi državami, ker so vse vključene v Evropsko unijo, ni več klasičnih meddržavnih meja, še nadalje razmišljamo o slovenskih narodnih manjšinah v zamejstvu, ki je dejanski označevalni atribut sedaj pravzaprav že preteklosti.⁴ S slovenskim zamejstvom opredeljujemo sklenjen namišljen, neviden, izmuzljiv, v mnogočem neenak pasovni obroč, ki v geografskem smislu obkroža historično večinsko slovensko poselitveno ozemlje današnje Republike Slovenije, v človeškem smislu pa zajema ljudi kot (domnevne) pripadnike slovenske narodne skupnosti. Zaradi že zapisanega je »slovensko zamejstvo« sicer upravičeno deležno opredelitvenih zadržkov, vendar je ta sintagma, ko gre za slovenske manjšine, vsaj v raziskovalno-operativnem smislu metodološko-konceptualno še primerna. Temeljne splošne in mnogotere posebne značilnosti, okoliščine in pogoji družbenega življenja v obravnavanem geopolitičnem prostoru za vsako izmed štirih zamejskih območij, ki zgodovinsko in aktualno pripadajo štirim državam, namreč ostajajo kljub določenim izenačevalnim vplivom, ki jih vnaša vanj dejstvo vključenosti vseh petih držav v Evropsko unijo. »Padec meja« ohranja v vsakem izmed zamejstev še nadalje cel kup sklopov takih specifičnih družbenih okoliščin, ki jih ni mogoče kar čez noč predrugačiti, razlike izničiti in te prostore dejansko preprosto poenotiti.

4 Slovensko narodotvorje in slovensko manjšinsko narodotvorje: primer Hrvaške

V nadaljevanju bo govora o najmlajšem, slovenskem zamejstvu na Hrvaškem in o vprašanih identifikacije silnic, ki ga proizvajajo, oblikujejo, negujejo, ohranjajo. S tem, kdo in kaj te silnice so, kako delujejo, se vsebinsko dotikamo tematskega področja narodotvorja.

Beseda narodotvorje je v slovenskem besedišču nov izraz, če sklepamo po *Slovenskem pravopisu*, ki pojem narod funkcijsko vklaplja le v zloženki narodopisje in narodoslovje. Glagolska oblika besedne zloženke narodo-

tvorje niti pojmovno niti vsebinsko ni inovativna, v uporabi sta pridevnik narodotvoren in samostalnik narodotvornost (Slovenski pravopis 2003, 919). Oblikoslovno prav tako ne gre za kak novum, saj je kar pogosta uporaba na primer izraza besedotvorje. Čemu skovanka narodotvorje? Glavni razlog je splošno nepoenotena aplikacija vsebinskega pomena zelo razširjene tujke nacionalizem v strokovnem diskursu slovenskih govorcev in piscev ter bi lahko bila slovenska beseda v pomembno razjasnjevalno pomoč. In kako jo vsebinsko definirati? Narodotvorje je tisti segment pojma nacionalizem, ki izraža kolektivno zavestno (samo)ustvarjalno gibanje neke deloma že izoblikovane etnične družbene skupnosti k njenim navadno višjim in kakovostno bogatejšim razvojnim pojavnim oblikam, ki si jih zamišljamo ob terminih narod in/ali nacija,⁵ ali pa vsaj takrat, ko gre za aktivno ohranjanje značilnih spoznanih/občutenih dosežkov te skupnosti. Lahko se strinjamo tudi s Smithovo definicijo obravnavanega segmenta nacionalizma, v katerem vidi naslednje štiri od petih sodobnih pomenov: proces formiranja ali rasti narodov, občutek ali zavest o pripadnosti narodu, nacionalni jezik in simbolika, družbeno in politično nacionalno gibanje (Smith 2005, 15–20). Tukajšnji termin narodotvorje pa je za analitske potrebe pravzaprav najbližje delovni definiciji Hobsbawma (1990, 12), ki nacionalizem časovno in v vsebinskem pogledu predpostavi naciji: »Narodi/Nacije ne ustvarjajo nacionalizmov, ampak nasprotno.«

Izbrana posebna naslovna (manjšinska) tematika se zdi po eni strani ozka in specifična, a je hkrati zelo splošna in vsaj takrat, ko gre za slovenske narodne manjšine, verjetno tudi reprezentativna. Zato je toliko bolj smiselno raziskovati in ponujati odgovore na vprašanja v zvezi s tematiko sodobnega narodotvorja že v tem enem slovenskem manjšinskem narodnostnem okolju. Še več, utemeljeno je mogoče predpostaviti, da je model individualno-kolektivnega odnosa, ki ga lahko zasledimo v hrvaškem zamejstvu, primerljiv in indikativen tudi za slovensko izseljenstvo, manjšince ali izseljence nasploh, torej za take posameznike, ki se ne prištevajo k slovenskemu, temveč h kateremu drugemu narodu, in je ne nazadnje karakterističen tudi za slovensko (večinsko) narodno matico, zlasti če jo analiziramo v njeni historični dimenziji. Seveda je obravnavani odnos vzajemen in kompleksen proces. Manjšinska skupnost kot taka, kakršnakoli kdaj in kje že je, večstransko in na različne načine vpliva na posameznika, posameznike, ki so domnevno njeni pripadniki. Hkrati vplivajo nanje družbeni in kulturni kontekst slovenstva kot celote, zatem družbene okoliščine v dani državi ter ne nazadnje evropski in še širše zamišljeni družbeni prostor. Togo ločevanje ali neupoštevanje delovanja obravnavanih silnic v obeh smereh lahko upravičeno obvisi nekje v zraku, kakršno usodo pač doživi vsakršna enostranska obravnava katerekoli teme. Tukajšnje navajanje vseh teh in še kakšnih

križnih možnih vplivov je opozorilo na razvejano kompleksnost narodno-manjšinskega družbenega fenomena, ki ga je mogoče verodostojno spoznavati torej le z ustreznimi metodološkimi prijemi ob stalnem spoštovanju inherentne časovne dimenzije oziroma razvojne dinamike. Tak pristop pa je za raziskovalca zelo zahteven, zato se je spoznavanju in razumevanju določene manjšinske realnosti težko približati, to miselno podobo pa še težje ustrezno strnjeno ubesediti.

V opisanih danih okoliščinah se raziskovalci zatekamo k obravnavi posameznih vidikov manjšinske tematike, večinoma z namenom, da lahko mozaik parcialnih spoznanj v nekem kasnejšem kumulativnem presečišču le ponudi približno sliko tematike, ki jo sicer želimo predstaviti ob vsaki priložnosti čim celoviteje, čeprav obravnavamo kak sicer poseben vidik. Bitveno je še dodati, da dolgoletne raziskave iste in sorodne tematike seveda omogočajo raziskovalcu tudi globlji vpogled in vsekakor realnejšo sliko. Kateri so konkretni vzvodi vitalnega (samo)ohranjanja manjšinskega fenomena v sodobnih družbenih razmerah? Številni so med seboj prepleteni, zato enostavnih, a hkrati relevantnih odgovorov ni.

V skladu z raziskovalnim vpogledom avtorice tega prispevka med mnogoterimi silnicami en njihov sklop po pomenu vendarle izstopa. To je segment dolgotrajnih individualnih prizadevanj in aktivnosti konkretnih posameznic in posameznikov, narodnih graditeljic in graditeljev slovenstva. V primeru hrvaškega zamejstva gre za Slovenke in Slovence, ki vsaj že dobri dve desetletji nedvomno odločilno prispevajo k temu, da je danes slovenstvo na Hrvaškem prepoznavna družbena stalnica in kulturno stičišče, ki ju brez zadržka priznava in razvojno spodbuja večinsko hrvaško etnično okolje ter seveda načelno in dejansko prek svojih strukturnih mehanizmov država slovenskega naroda. Metodološke prijeme, ki naj omogočijo spoznavanje konkretne vloge protagonistov sodobnega narodnega graditeljstva slovenstva na Hrvaškem, v nadaljevanju razdeljujemo na neposredne in posredne pristope. V prve uvrščamo vidne ali zaznavne aktivnosti, ki pretežno izvirajo iz dodeljene družbenostatusne pozicije, v druge pa ostale pretežno samostojne aktivnosti obravnavanih individualnih subjektov. Seveda je in bo vedno zelo težko natančno razločevati obe vrsti aktivnosti, predvsem pa se tudi prepletata, skozi čas celo v istih osebah, poleg tega pa statusna pozicija sama po sebi še ni nek brezpogojen argument za vrednotenje in ocenjevanje vloge njenih protagonistov.

5 Hrvaška: paradoks ali narodnomanjšinska zakonitost?

»Biti/postati narodna manjšina« je besedna zveza za oznako družbene situacije, ki je posledica določenih, navadno geopolitičnih sprememb v nekem družbenogeografskem kontekstu.

Z eksplicitnim narodnostnim samoopredeljevanjem se je začelo v »novi« Jugoslaviji leta 1948 s popisom prebivalstva (38.734 Slovencev na Hrvaškem) in se izpraševalo neposredno do razpada Jugoslavije (1953: 43.010, 1961: 39.101, 1971: 32.497, 1981: 25.136, 1991: 23.803) ter se potem nadaljevalo tudi v Republiki Hrvaški (2001: 13.173, 2011: 10.517). Vsi ti podatki so nedvomno zanesljivejši kot tisti za starejša obdobja. Res pa je, da smo bili raziskovalci vedno tudi nasploh skeptični in kritični do vseh štetij in preštevanj pripadnikov narodov in narodnih manjšin z uradnimi popisi prebivalstva, a vendar je imel ta vir spoznavanja narodnostnih entitet, navadno ob pomanjkanju drugih kazalcev količinskih etničnih dejstev in razmerij, v številnih raziskavah pomembno vlogo.

Posledica razpada dotedanje skupne države pa je bil tudi pričakovani in uresničeni vznik novih narodnomanjšinskih segmentov znotraj obeh (in ostalih novonastalih držav). Socialistično obdobje pretežno druge polovice dvajsetega stoletja je v pogledu slovenstva na Hrvaškem opravilo drugačno vlogo, kot ga je imelo glede manjšinskih segmentov drugih narodov jugoslovanske države v Sloveniji. Zgornji številčni niz nakazuje nenehen in skokovit upad števila Slovencev na Hrvaškem v zadnjih desetletjih po drugi svetovni vojni. Temu primerna naj bi bila slika slovenstva, ki da tam torej usiha.⁶ Če bi se ta proces igre števil iz popisov prebivalstva nadaljeval z ugotovljenim tempom, naj Slovencev na Hrvaškem že čez kakih trideset let, torej sredi enaindvajsetega stoletja, sploh več ne bi bilo.

Toda poglejmo na sodoben pojav slovenstva na Hrvaškem še mimo popisnih števil. Ta pogled razkriva drugačno sliko. Vzporedno s procesom zmanjševanja števila ljudi, ki so se narodnopripadnostno opredeljevali kot Slovenci, se je namreč leta 1991 začel odvijati proces krepitev slovenskega kulturnodruštvenega samoorganiziranja. In če je praktično največji del druge polovice dvajsetega stoletja zaznamovalo delovanje le dveh slovenskih kulturnih društev, predvsem tistega vedno najmočnejšega v Zagrebu in številčno nekoliko manjše, a vendar redno delujoče reške »Bazovice«, ter so bila ob osamosvojitvi obeh držav, Slovenije in Hrvaške, leta 1991 uradno registrirana le tri slovenska kulturna društva: Slovenski dom Zagreb, »Bazovica« na Reki in društvo »Triglav« v Karlovcu, prinese nadaljnji čas velike spremembe. Ko nove geopolitične okoliščine in svetovni globalizacijski trendi vplivajo na zmanjševanje števila pripadnostno čutečih Slovencev na Hrvaškem, se sočasno povečuje število slovenskih društev, ki z začetkom

enaindvajsetega stoletja iz leta v leto raste po večjih hrvaških mestih in na območjih tradicionalne slovenske poselitve, zlasti v Istri in Gorskem Kotarju. Prav vsem društvom je bila skupna nenadomestljiva subjektivna zagnanost konkretnih posameznic in posameznikov, brez katerih tudi ustanavljanja teh novih slovenskih društev ne bi bilo. Njihov nastanek je odločilno povezan z duhovno substanco privrženosti slovenskemu narodu, karkoli že je kdo med njimi čutil glede pojma narod: od lastnega krajevnega, pokrajinskega ali geopolitičnega izvora ter takega izvora staršev in prednikov, prek posameznih vidikov ali celotnega znanega korpusa slovenske kulture in umetnosti, kompleksnega segmenta zgodovinskega spomina, teh ali onih slovenskih geografskih danosti, kakih konkretnih običajev in tradicij do seveda v večini primerov slovenskega maternega jezika kot individualno-kolektivnega identitetnega prasadrišča na prvem mestu. Slovenski jezik je namreč združeval in združuje kot materni jezik, kot pogovorni jezik, kot jezik bogate slovenske literature, kot jezik globoko priljubljenih slovenskih pesmi, kot vez z zaželenim negovanjem odnosa do slovenstva v celoti.

Je obratno sorazmeren trend med količino in kakovostjo, karakterističen za sodobno narodnostno oziroma domačijsko situacijo slovenstva na Hrvaškem, paradoks? Primerjanje z drugimi sferami družbenega življenja privede do spoznanja, da je dimenzija narodnega pripadanja tisto področje čustvenih silnic v človeku, ljudeh, ki podlega svojim posebnim zakonitostim. V narodnostno ozaveščeni človeški osebi vznikne strah pred in žal zaradi pretečega potencialnega izgubljanja kolektivne samosvojesti, ki posameznika duhovno oplaja in krepi, mu daje občutek samozavesti in je pri njem visoko uvrščena vrednota.

Bolj ali manj ozaveščena psihološka potreba po pripadanju določeni lastni širši skupnosti, ki jo posameznik doživlja kot narod, če živi v svojem večinskem narodnostnem okolju, ali skozi prizmo narodne manjšine (ali izseljenstva, zdomstva), če ne živi v narodnostno matičnem večinskem okolju, spremlja posameznika kot bistvena, praviloma konstruktivna življenjska okoliščina v enaindvajsetem stoletju še naprej. A se je treba zavedati, da gre v sedanjem stoletju za izjemno dinamično socialnopsihološko spremenljivko, podvrženo neštevilnim vplivom. Poleg tega so zanjo značilne medgeneracijske razlike, bodisi da govorimo o (slovenskem) narodu bodisi o (slovenskih) narodnih manjšinah. Višja starostna doba človeka načeloma korespondira z višjo stopnjo njegovega oziroma njenega konservativnega pogleda na svet, vrednota narodnostne pripadnosti pa v sodobnem zelo hitro in skokovito spreminjajočem se družbenem okolju ostaja vpeta med konservativne vrednote. Mlade generacije rangirajo narodnostno pripadnost znatno nižje kot starejše. V primeru slovenskega manjšinstva na Hrvaškem je to vrednostno razlikovanje med generacijami izrazito opazno,

potrjuje ga tudi empirična raziskovalna izkušnja avtorice tega prispevka na aktualnem večinštitutskem znanstvenoraziskovalnem projektu *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti in sodobni izzivi*.

Kljub temu bi bilo napačno in nesprejemljivo trditi ali celo že presoјati o nakazani smeri zanesljivo pričakovanega procesa minevanja pomena tistega segmenta družbenih odnosov, ki ga pojmuјemo s kompleksno vsebino narodne pripadnosti. Za perpetuiranje slednje pa lahko obstajajo še posebni drugi razlogi, povezani z možno družbeno zlorabo kolektivnega atributa, s katerim istovetimo pojem narodne pripadnosti. Dejstvo o vseprisotni eksplicitni politični instrumentalizaciji medetničnih razlik stalno opozarja na zelo usodne nevarnosti, ki jih pojem etničnosti potencialno vsebuje.

6 Družbeni vzvodi slovenskega narodotvorja na Hrvaškem

Čeprav smo okvirno že vpeljali trditev, da gre na Hrvaškem med vzvodi ohranjanja slovenstva osrednjo vlogo uzreti v individualnih prizadevanjih narodnostno motiviranih posameznic in posameznikov, ki naj bi jih v nadaljevanju malce pobliže spoznali, bi bila brez sinhroniziranega delovanja drugih podpornih mehanizmov in okoliščin ta prizadevanja verjetno brezplodna. Zato se je nujno v pričujočem kontekstu najprej vsaj dotakniti teh drugih pomembnih dejavnikov. Strnjeno jih je mogoče opredeliti kot institucionalne vzvode države slovenskega matičnega naroda in Republike Hrvaške kot države slovenskega manjšinskega matičnega bivanja. Delno je mogoče v ta korpus prišteti zadevno znanstvenoraziskovalno dejavnost kot določen v obravnavanem kontekstu zelo pomemben dejavnik obeh držav; pretres narodotvornega mesta in vloge raziskav slovenstva na Hrvaškem bi bil v tukajšnjem kontekstu prezahtevno početje, a ga je treba vsaj načelno posebej omeniti in izpostaviti.

Že omenjeno splošno javno vzdušje je postalo z letom 1991 tudi uradno radikalno prepoјeno z narodnostnimi vsebinami v obeh državah, ki sta se tudi ustavno samoopredelili kot državi slovenskega oziroma hrvaškega naroda in zaščitnici svojih narodnih manjšin. Toda načelni in dejanski naklonjenosti slovenstvu na Hrvaškem tudi s strani Republike Hrvaške in njenih institucij ni mogoče oporekati. Po eni strani gre pri tem za že omenjeno splošno narodnostnosenzibilno politiko, ki se kot taka izraža tudi na narodno manjšinskem področju, po drugi strani pa gre za dejansko zgodovinsko večstoletno dobro sosedstvo in sodelovanje dveh narodov, ki kljub nekaterim parcialnim odklonom in še posebej z državno osamosvojitvijo

povezanim problemom ostaja še nadalje občutena prevladujoča stalnica znotraj hrvaškega večinskega družbenega vsakdanjika.

Analiza ustreznih hrvaških normativov in kasnejše kontinuirano spremljanje dejanskega dogajanja sta omogočila sklepanje, da politika Republike Hrvaške nudi slovenski manjšini pravzaprav celo več, kot je zmožna ali usposobljena v praksi izkoristiti (Josipovič in Kržišnik Bukić 2010, 142–146). Organi in institucije hrvaške države idejno in materialno podpirajo uporabo in učenje slovenščine v predšolskem in šolskem sistemu, kjer je za to izkazan primeren interes, obstoj in v nekem (finančno-materialnem) obsegu delovanje slovenskih kulturnih društev na celotnem ozemlju Republike Hrvaške, slovenski manjšini je omogočena politična participacija na lokalni (občine in mesta) in regionalni ravni (županije) ter v odvisnosti od vsakokratnih manjšinskih predstavnških volitev na vsake štiri leta politična participacija na državni ravni.⁷

Podpiranju svoje manjšine pri obstoju in razvoju na Hrvaškem pa je formalno in dejansko še bolj v marsičem zavezana predvsem slovenska država.⁸ Ustanovljeni so bili posebni organi in institucije, namenjeni tej skrbi. Med njimi je najpomembnejši Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Sorodno funkcijo, a brez konkretnih materialnih pristojnosti, naj bi imela Komisija Državnega zbora za Slovence v sosednjih državah in po svetu, katere ena izmed glavnih nalog je organizacija vsakoletnega tradicionalnega vseslovenskega srečanja, ko se v veliki dvorani Državnega zbora Republike Slovenije v razpravi ob vseh za »manjšince in izseljence« aktualnih temah zbere vedno tudi po več sto predstavnikov Slovencev iz tujine. Od splošnejših institucij sta prisotna v svoji starostni obstojnosti že častitljiva Slovenska izseljenska matica in veliko mlajši Slovenski svetovni kongres. Nedvomno uspešna je institucionalizirana zelo močna narodotvorna skrb za slovenski jezik, ki jo opravljajo za slovenske manjšince poletne jezikovne šole v Sloveniji, zlasti najbolj znana osrednja na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Prek Zavoda za šolstvo Republike Slovenije poteka več dejavnosti, odprta je spletna stran Slovenščina za Slovence po svetu, pomembni so lektorati slovenskega jezika, za katere skrbi Slovenija že po sedemdesetih državah, itd.⁹ Navesti je treba še številne posebne knjižnice ali/in njihove manjšinske oddelke, znanstvenoraziskovalne organizacije v Sloveniji in zamejstvu, na čelu z že devetdesetletnim ljubljanskim Inštitutom za narodnostna vprašanja, in še številne kulturno-umetniške ustanove v Sloveniji in zamejstvih – večina informacij o njih je dostopna na spletni strani Urada.

Posebno podpoglavje narodotvorja pripada medijski krajini. Med javnimi mediji sta seveda v ospredju »nacionalna« televizija in radio kot sicer tradicionalna, (tudi) posebej za slovenske manjšine narodotvorna kanala, televizijske in radijske postaje po zamejstvih, kjer pač so – na Hrvaškem ju

ni. Poleg elektronskih narodotvorno vlogo uresničujejo še nadalje tiskani mediji, nekateri med njimi, kot sta Rodna gruda in Moja Slovenija, pa so slovenstvu zunaj Republike Slovenije tudi prvotno namenjeni.¹⁰ Drugačna sta mesto in vloga tiskanih medijev v samem slovenskem zamejstvu, kjer sta povsod med glavnimi stebri aktivnega slovenstva in nepogrešljiv informator tako o aktualnem dogajanju v konkretnem zamejstvu kot tisti socialni prostor, prek katerega naj bi se ob vsebinah o slovenstvu v preteklosti in sedanjosti napajali predvsem sami manjšinci; poleg tega pa predstavljajo zelo pomembno vez navzven, s slovenstvom v Sloveniji in drugod.

Teh in drugih tu neomenjenih narodotvornih vsebinskih vzvodov je deležno oziroma ga soustvarja tudi sodobno slovensko zamejstvo na Hrvaškem. Med vsemi njimi pa po narodotvornem pomenu kot dejavnik izstopajo ljudje, konkretne osebe, ki so slovenski narodnostni aktivisti. Njim pripisujem vlogo osrednjega agensa za obstoj, delovanje in prepoznavnost slovenske manjšine na Hrvaškem danes.

7 Subjektivni dejavnik kot osrednji agens slovenskega narodotvorja na Hrvaškem

Vrnimo se k slovenskim kulturnim društvom na Hrvaškem kot tistemu kadorskem gojišču in zbirališču, ki je ob zgodovinski prelomnici okrog leta 1991 te posameznike praviloma ustvarilo. Spomniti se velja na situacijo, ko so tedaj že obstajala tri slovenska kulturna društva. Imena nekaj posameznikov, povezanih z društveno aktivnostjo, lahko spremljamo ves ali večji del tega časa do danes. V Slovenskem domu v Zagrebu: po dolgoletnem predsedniku iz jugoslovanskega obdobja Vladimirju Jugoviču in v prelomnem času Bogdanu Rupniku je novi dolgoletni predsednik postal Darko Šonc. Drugi znani slovenski aktivisti: Martina Koman, Franc Strašek, Miroslava Maria Bahun, Cvetka Matko (pokojna), Silvin Jerman, Ivica Kunej, Polona Jurinić, Ivanka Nikčević, Olga Tkalčec, Stanka Novković, Slavica Horjak, Ilinka Todorovska idr. V »Bazovici« na Reki: leta 1991 je bil predsednik Drago Rizman, od 1992 dalje pa Vinko Žibert, tudi prvi predsednik Zveze Slovencev na Hrvaškem (pokojni), Marjana Mirković, Franjo Bravdica (pokojni, dolgoletni dirigent zborov – Hrvat), Alojz Usenik, Slavko Arbiter, Sonja Kern Svoboda, Irena Margan, dr. Marija Riman, Vitomir Vitaz, mag. Marija Donadić, Milan Grlica, Dušanka Gržeta, Boris Rejec, Darko Mohar, Zvonimir Stipetić, sedanji predsednik, idr. V »Triglavu« v Splitu: leta 1992 je bil predsednik Boštjan Kordiš (pokojni), Gustav Zupan (pokojni), Vera Hrga, Ivan Kosmos, Tatjana Kurajica, Ana Matusinović, Katica Kaštelan, sedanji predsednik mag. Cveto Šušmelj idr. In če so se v Zagrebu in na Reki

posamezniki vključili v dotedanje že kontinuirano delovanje društev, je bil splitski Triglav novoustanovljeno društvo, ki mu je do konca devetdesetih let sledilo le še eno – »France Prešeren« v Šibeniku (1997, prva predsednica Gabrijela Mikulandra, sedanja predsednica Karmen Dondivić). Že v Splitu in potem Šibeniku so omenjeni posamezniki pravzaprav orali ledino od začetka, tako da je njihov pomen treba gledati še v tej posebni, ustanoviteljski funkciji, kar je bila s stališča slovenskega narodotvorja nova dodana vrednost. In ta ocena velja še za vsa ostala nova društva, ki so sledila.

Na začetku enaindvajsetega stoletja se sproži val ustanavljanja slovenskih kulturnih društev v Istri in v desetih letih jih nastane kar šest: SKD Istra Pulj (2001, prva predsednica Alojzija Slivar, dolgoletna aktivistka Klavdija Velimirović, sedanja predsednica Danica Avbelj), SKD Snežnik Lovran (2005, predsednik Vasja Simonič), SKD Lipa Buzet (2007, prva predsednica Dragica Klarić, sedanji predsednik Boris Grželj), SKD Oljka Poreč (2007, predsednica Miriam Pran), Društvo Slovencev Labin (2006, prvi predsednik Kristian Stepčić Reisman, sedanja predsednica Silva Šutar Vujičić) SKD Ajda Umag (2011, prva predsednica Vlasta Grgić, sedanja predsednica Danica Bojković idr.).

Vmes so se oblikovala slovenska društva še v drugih delih Hrvaške: SKD Lipa Dubrovnik (2001, prva predsednica Barbara Njirić, sedanja predsednica Tanja Baletić), SKD Lipa Zadar (2004, predsednica Darja Jusup), kulturno društvo Slovenski dom Karlovec (2006, prvi predsednik Silvin Jerman, sedanja predsednica Marina Delač Tepšić), SKD Stanko Vraz Osijek (2006, predsednica Sabina Koželj Horvat), SKD Gorski Kotar, Čabar (2007, prvi predsednik Berni Godeša, sedanji predsednik Damjan Malnar), SKD Nagelj Varaždin (2008, prvi predsednik Marijan Husak, sedanja predsednica Martina Lesjak, pa Barbara Antolić Vupora, o kateri je gotovo treba še kaj dodati). Barbara Antolić Vupora je bila ob številnih drugih družbenopolitičnih funkcijah v mestu Varaždin in občini Cestica pobudnica in vodja projekta učenja slovenščine v trinajstih osnovnih šolah Varaždinske županije, ki teče od leta 2011 dalje in je za ta pouk na začetku interes izkazalo več kot 500 učencev. Od tedaj je letno v učenje slovenskega jezika dejansko vključenih okrog 170 učencev, prek 50 pa še v Drugi varaždinski gimnaziji. Tudi sicer je zelo prizadevna pri slovenskem društvenem in kulturnem samoorganiziranju in delovanju v teh krajih, za kar je prejela tudi že niz priznanj in nagrad.¹¹

V tem trenutku naj bi bilo na Hrvaškem osemnajst slovenskih narodotvornih društev (Registar udruga u Republici Hrvatskoj, 2015), od katerih jih je šestnajst vključenih še v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem, kot se imenuje od leta 1996, ko se je preimenovala iz Zveze Slovencev na Hrvaškem, ustanovljene leta 1992. Lastništvo hiše v Slovenskem domu »Ba-

zovica« je bilo gotovo pomemben razlog, da je imela Zveza Slovencev na Hrvaškem svoj prvi sedež na Reki. Res je tudi, da je bila Bazovica leta 1992 edino stabilno slovensko društvo (Riman B. in Riman K. 2008). V Zagrebu se je namreč med tamkajšnjimi Slovenci kar nekaj let odvijalo rivalstvo za vodstvo društva. Karlovec pa le ni bil tako slovensko središče, kot sta bila Zagreb in Reka, poleg tega so bile tam vojne razmere in hud nacionalistični pritisk. Po preimenovanju v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem je bil sedež Zveze premeščen v Zagreb, v Slovenski dom v centru mesta. Od tedaj dalje do danes je predsednik tudi te Zveze Darko Šonc.

V osebi Darka Šonca so se sčasoma združile še nekatere druge predstavniške narodotvorne funkcije slovenske manjšine na Hrvaškem in celo v več mandatih. V štirih mandatih je bil član Sveta za narodne manjšine Republike Hrvaške, do leta 2015 Pododbora za pravice narodnih manjšin znotraj Odbora za človekove pravice in pravice narodnih manjšin Hrvaškega sabora, predstavnik slovenske manjšine na Hrvaškem v Slovenski manjšinski koordinaciji SLOMAK in član Sveta za Slovence v zamejstvu pri Vladi Republike Slovenije. Neuspešno se je Šonc potegoval le za mesto poslanca v Saboru. Njegova osebna prizadevanja so izrazito slovensko narodotvorna, kjerkoli že deluje. Z avtorico pričujočega prispevka kot raziskovalko slovenstva na Hrvaškem neprekinjeno sodeluje že več kot dve desetletji. V najnovejšem času sva v delovnem stiku zaradi projekta o mladih v slovenskem zamejstvu.¹² Ta tema bremeni Šonca pravzaprav že dolgo, pa ne samo zato, ker, kot pravi, nekako ne najde pravega naslednika. Ob zadnjem srečanju z avtorico je iskreno potožil: »Glej, Vera, ne vidim zanimanja in pripravljenosti pri mladih, da se vključijo v kake potrebne aktivnosti po kulturnih društvih in za slovenstvo na Hrvaškem nasploh. Bojim se, da so naša prizadevanja namenjena pravzaprav le še za zgodovino. Da se sedaj lahko napiše ali se v prihodnje lahko še bo le o tem, kar je ali kar je bilo.«¹³

Z navajanjem Šoncevih politično participativnih funkcij smo se dotaknili tistih posameznikov in posameznic, ki so v skladu z Ustavnim zakonom o pravicah narodnih manjšin (2002) maja 2015 že četrtič sprejeli predstavniške funkcije za slovensko manjšino na Hrvaškem, bodisi da gre za svete bodisi za individualne predstavnike manjšine po županijah, mestih in občinah. Rezultati zadnjih volitev kar nekaj povedo o izbranih slovenskih predstavnikih (Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina 2015). Za mandat 2015–2019 je bilo izvoljenih 9 svetov (skupno 168 članov) in 14 predstavnikov slovenske manjšine, neizrabljena pa je ostala možnost izvolitve še 2 svetov in 6 predstavnikov (Informacija o rezultatima izbora za članove vijeća i za predstavnike narodnih manjina, 2015). Nadalje se Slovenci kot še iz bližnje in bolj oddaljene preteklosti izrazito apolitična narodna manjšina v to novo manjšinsko samoupravo za

sedaj niso ustrezno vživali, močnejše se identificirajo s slovenskimi kulturnimi društvi. Ker večjega interesa za omenjene predstavniške funkcije ni bilo, lahko opazimo med izvoljenimi precej oseb, ki so kot aktivisti znani po društvih in imajo zadolžitve tudi tam. Med slednjimi zato omenimo naslednje, ki so hkrati postali še predsedniki svetov slovenske narodne manjšine: Darko Šonc (Zagreb), Dušan Žerovnik (Istrska županija), Vasja Simonič (Primorsko-goranska), Barbara Antolić Vupora (Varaždinska), ki je zdaj predstavnica županije, ker zaradi upada števila vpisanih manjšinskih volivcev Slovenci v Varaždinski županiji nimajo več svojega sveta, Cveto Šušmelj (Splitsko-dalmatinska), Boris Rejec (Reka), Marija Langer (Pulj), Nadežda Eterović (Split) in Vida Ferlin (Umag). Po enega predstavnika so dobile še županije: Osiješko-baranjska, Karlovska, Šibeniško-kninska in Zadarska, medtem ko je Dubrovniško-neretvanska prej enega in edinega sedaj izgubila, ter mesta: Samobor, Osijek (v devetnajstem stoletju slovensko Osek), Karlovec, Zadar, Varaždin, Opatija, Poreč, Štrigova in mala obmejna občina Cestica. Vemo sicer, da se je sedaj, po zadnjem popisu iz leta 2011, število Slovencev na Hrvaškem spet drastično zmanjšalo, a jih je teh nekaj več kot 10.000, če upoštevamo pravkar predstavljeno zgornjo geografijo, kar precej razpršenih po celi Hrvaški. In od konkretnih posameznikov, zlasti ko se združijo v slovenska društva, je in bo odvisno, kako bo s tamkajšnjim slovenstvom.

Posamezniki lahko narodotvorno delujejo tudi še kako drugače, pri čemer vseh specifičnih situacij ni mogoče zajeti. Naj tu izpostavimo nek zelo poseben primer, ki ga ob vprašanju slovenskega narodotvorja na Hrvaškem nikakor ne bi smeli zaobiti. Gre za velikega navdušenca, na začetku le z družinskimi predniki, sčasoma pa se je njegov poglobljeni interes za proučevanje in promocijo domačijskih tradicij razširil na kraj in regijo. Mag. Marko Smole je uradno (poklicno) tehnični izobraženec z delovnim mestom, rojen in z ožjo družino bivajoč v Ljubljani, »z dušo in srcem« pa v preteklih dveh desetletjih doma v Pleščih, obmejni vasi občine Čabar na Hrvaškem, kjer je iz rodbinske hiše Čopovih ustvaril pravcati etnološki muzej, že evropsko znan kot Palčava šiša, in je neutrudljiv organizator, predavatelj, vodič, skratka človek, brez katerega si v sodobnem zgodovinskem trenutku skorajda ni mogoče predstavljati kulturne dinamike v tem delu slovenskega zamejstva.¹⁴ Kot humanističnega intelektualca ga je po vzpostavljanju oddeljujoče (nenaravne) državne meje med Slovenijo in Hrvaško več kot petstoletna znana prisotnost njegovih prednikov v teh geografsko odročnih krajih Gorskega Kotarja gotovo dodatno spodbudila k raziskavam lokalne zgodovine, objavam in predvsem k njegovemu »živemu« organiziranemu prenosu znanja številnim obiskovalcem območja, kjer sta dolini Čabranke

in Kolpe skozi vso zgodovino prebivalce obeh rečnih bregov napotovali k druženju in sodelovanju.

Ob omembi Marka Smoleta nikakor ne smemo prezreti vsaj še dveh ljubiteljskih raziskovalcev in publicistov. Prvi je Slavko Malnar, domačin iz Trstja/Tršča,¹⁵ ki je avtor več pomembnih historiografskih strokovnih knjig o Gorskem Kotarju v povezavi s Kranjsko, pri čemer je zanimiva njegova razlaga, da prebivalci teh krajev niso čutili pripadnosti ne Kranjski ne Hrvaški. Dragocene so njegove raziskave krajevnega imenoslovja, objavil pa je tudi slovar domačega narečja. Druga pomembna osebnost je Jože Primc, ki pa ni bil domačin, a je vseeno ogromno energije vložil v krajevno zgodovino, v zgodbo o Petru Klepcu, mitskem junaku te dežele, in še v stotine drugih ljudskih zgodb s terena. »Čast« slovenstva v notranjosti hrvaške Istre je gotovo reševal akademski slikar Rok Zelenko, ki je v času vojne na Hrvaškem povezoval rojake v Grožnjanu, kjer so bili leta 1994 pregnani iz svojih hiš, po tej vojni pa je bil zaslužen za organizacijo številnih umetniških razstav Slovencev po Istri in za dokumentiranje polstoletnega delovanja slovenskih umetnikov v Istri, o čemer je letos izšla tudi njegova monografija. Sam jug Istre, mesto Pulj, so gotovo močno zaznamovali organizator filmskega festivala in publicist Martin Bizjak, režiser Lojze Štandeker, fotograf Alojz Orel in kulturnik Marijan Rotar (Medica, 1995). Poleg še nekaterih drugih »domačih« imen teh in drugih krajev, zlasti z obmejnega območja, ki marsikje nazorno izpričujejo takšno ali drugačno slovenskost onkraj današnje slovenske državne meje, počasi ob tem prehajamo v poklicno zgodovinopisno, etnološko, antropološko, jezikoslovno, socialnogeografsko in še kakšno znanstveno literaturo, avtorji katere pa ostajajo zunaj tokratne obravnave.

Gotovo si mnogi izmed omenjenih sodobnikov zaslužijo večjo pozornost, prav tako je gotovo, da so nekateri pomembni narodotvorni aktivisti bolj ali manj, vsekakor le slučajno in ne s kakršnimkoli namenom, v tukajšnji obravnavi izpadli. To je usoda vsake sorodne obdelave subjektivnega dejavnika. Pri predstavljanju tega vidika se je treba metodološko ograjevati z določanjem čim bolj objektivnih kriterijev. Kot ena izmed glavnih omejevalnih ovir pa se vedno izkaže preozek razpoložljiv prostor publicističnega predstavljanja.

8 Opus Marjane Mirkovič

Izdvajanje konkretnega posameznika v proučevanju nekega kompleksnega družbenega konteksta je nedvomno lahko pristransko početje. Po četrstoletnih lastnih raziskavah avtorice pričujejoča prispevka in njenem

spremljanju slovenskih narodotvornih procesov znotraj slovenske manjšine na Hrvaškem velja eno osebnost posebej izpostaviti. A ne gre za kakšno osebno konkurenčno predstavljanje, temveč za malce podrobnejši opis nekega sodobnega individualnega slovenskega narodotvornega delovanja določene posameznice kot take.

Kateri kriteriji so opredelili ta izbor? Prvi je ta, da je Marjana Mirković zaslužna aktivistka na več pomembnih in raznovrstnih področjih slovenskega narodotvorja. Drugi je ta, da je od osamosvojitve obeh držav, torej v obdobju, ki ga tu periodiziramo s sodobnim slovenskim narodotvorjem na Hrvaškem, do danes prisotna in intenzivno delujoča znotraj procesov oblikovanja in vzdrževanja slovenske manjšine na Hrvaškem. Tretji kriterij pa naj bo reprezentančno žensko svojstvo, saj ženske vendarle precej jasno prednjačijo v večini društvenih aktivnosti in je prav, da izpostavimo eno izmed njih.

Marjana Mirković je več kot tri desetletja Rečanka in »priseljena« Slovenka. Po izobrazbi je diplomirana novinarka, ki je začela poročati o Slovencih na Hrvaškem že sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja, občasno za oddajo Radia Slovenija o Slovencih v zamejstvu in po svetu ter Sotočja, saj je ugotovila, da je ta tematika na Reki živa in si zasluži poročanje. V družbenem okolju, ki je bilo etnično tradicionalno tudi slovensko, se je po prelomnem letu 1991 kmalu aktivno vključila v aktualne tokove slovenstva na Reki v vsaj dvojni vlogi. Predvsem zaradi izkazane tekoče slovenščine jo je tedanji predsednik »Bazovice« povabil k tajniškemu delu, na hitro je vstopila v vsakodnevno komunikacijo z reškimi rojaki, ki se potem nikoli ni več pretrgala. V času večletne vojne na Hrvaškem so bile njene aktivnosti večinoma povezane s problemi pridobivanja hrvaškega državljanstva in drugimi v glavnem neprijetnimi zgodbami tamkajšnjih Slovencev, ki so se nenadoma znašli v statusno neurejenem položaju. Od samega začetka je Mirkovićeva v Bazovici predlagala izdajanje informativnega glasila in tudi profesionalizacijo svojega delovnega mesta, kar pa se oboje tedaj ni moglo uresničiti. Tematika slovenstva na Hrvaškem pa je bila in ostaja poglobljena vsebina njenega dela v sodelovanju z nekdanjimi revijami Rodna gruda, Naša Slovenija in Slovenija.svet, pozneje pa z izdajanjem mesečnika Kažipot, danes glasila Sopotja, in rednim poročanjem za oddajo Sotočja na Radiu Slovenija 1. Tako je morala veliko sama raziskovati, predvsem pa je vsa ta leta vestno spremljala vse, kar se med Slovenci na Hrvaškem dogaja, in hkrati nadaljevala svoje razvejano prostovoljno delo, od leta 2006 v okviru projekta Slovenska informativna točka Si-T. Tudi po uradni upokojitvi (2010) je zagnano nadaljevala z vsemi svojimi aktivnostmi, ki so predstavljene v nadaljevanju.

Najprej gre za njeno novinarsko pokrivanje vseh dogodkov, povezanih s slovenstvom na Hrvaškem, ne glede na obliko poročanja. To je pomenilo, da mora praktično osebno prisostvovati čim večjemu številu dogodkov, kar je postalo glede na razvoj dogajanja po društvih, v Zvezi in drugje tudi teoretično neobvladljivo, čeprav je začuda vedno našla kanale tudi za svoje posredne informacije, ki jih je potem oblikovala in razpošiljala. Drugi segment njenega dela je (bil) v tesni povezavi s prvim in se izraža v njenem izredno uspešnem urednikovanju. Pred desetletjem je začela z mesečnim biltenom Kažipot, ki je v priročni obliki doživel osemdeset števil in v katerem se je sama predstavila tudi kot praktično glavna avtorica številnih prispevkov. Ti so dejansko iz dneva v dan legitimirali slovenstvo na celotnem območju Republike Hrvaške. Kažipot je leta 2011 nasledil trimesečnik Sopotja, v katerih Mirkovičeva nadaljuje svojo osrednjo uredniško-novinarsko vlogo.¹⁶ Kot tretji segment slovenskega narodotvornega prizadevanja velja prepoznati njeno delovanje v funkciji predsednice Sveta Primorsko-Goranske županije v dveh zaporednih mandatih (2004–2012), ko je razen omenjenih novinarsko-uredniških obveznosti organizirala vrsto drugih dogodkov na področju kulture v ožjem smislu (javni pogovori o knjigah, prizadevanje za tehnično ureditev TV-signalov iz Slovenije, ki je na Reki in na območju Istre oviran s planino Učko), zlasti s ciljem depolitizacije napetosti v javnosti, ki so bile posledica nerešenih problemov med Slovenijo in Hrvaško. A je bila do tega svojega dela Mirkovičeva tudi samokritična, ko je v nekem intervjuju izjavila: »Lahko bi kot predsednica v prejšnjih dveh mandatih rekla, da pač nisem oziroma nismo delali dobro. Ti samoupravni organi manjšine enostavno niso prepoznavni v javnosti, čeprav smo pripravili kar veliko dogodkov.«¹⁷ Naslednji segment narodotvornega delovanja Marjane Mirković bi lahko povezali z njenim prevajalskim delom in skrbjo za izdajanje manjših promocijskih brošur o zaslužnih reških Slovencih. Ponosna je, da je Svet SNM PGŽ uspel izdati njen slovenski prevod knjige o Slovencih na Hrvaškem reškega zgodovinarja dr. Irvina Lukežiča, še posebej ker je s tem spet vzpostavljen nek sodobni most med narodoma. Ne le v zadnjih letih, temveč tudi poprej je Mirkovičeva zaslužna za še za kak drugačen most. Ker se reško-kvarnersko-gorskokotarski družbeni prostor glede študija mlade generacije tradicionalno usmerja proti Ljubljani, Marjana Mirković izvaja različne informativne aktivnosti na Reki v zvezi z vpisom na ljubljansko univerzo, pri čemer pomaga vsem zainteresiranim potencialnim študentom, tako tistim s slovenskim kot tistim s hrvaškim ali kakim drugim narodnostnim ozadjem.

Med vsemi vidiki njenega delovanja pa bi bilo treba, čeprav pri koncu tega naštevanja, v ospredje postaviti nekaj, kar je pravzaprav njena osebna značilnost, namreč njena pripravljenost pomagati vsakomur, ki

se zaradi česar koli že v zvezi s tematiko slovenstva na Hrvaškem nanjo obrne, ji postavi kako vprašanje (podatki o konkretnih posameznikih ali dogodkih, postopki pridobivanja državljanstva, študij v Sloveniji itd.). Zelo redki so ljudje, ki se potrudijo tako kot ona. Tudi marsikatera družboslovna raziskava je bila opravljena ob njeni nesebični pomoči.

9 Zaključek: perspektive slovenstva kot naroda in kot narodne manjšine ob primeru zamejstva na Hrvaškem

Sodoben zgodovinski trenutek je primerjalno razmeroma ugoden tako za družbeni pojav slovenskega naroda kot za njegove štiri narodne manjšine v zamejstvu oziroma sosednjih državah. Ta ocena izhaja zlasti iz dejstva, da je obravnavana regija od začetka stoletja deležna razvoja v miru, in dejstva vpetosti vseh petih držav v Evropsko unijo. Ta načeloma podpira enakopravnost velikih in malih narodov, kar je v tukajšnjem kontekstu bistvenega pomena za slovenski narod, hkrati pa, formalno in deloma dejansko, ščiti tudi narodne manjšine.¹⁸

Slovenski narod, ki je šele četrto stoletja slovenska nacija, narod z lastno državo, doživlja, skupaj z drugimi evropskimi nacijami, in podobno kot to velja za manjše narode, v sodobnem naglo razvijajočem se globalnem družbenem okolju številne izzive in preizkušnje. Vznikajo vprašanja novega vrednotenja in potencialnega prevrednotenja obstoječega sistema družbenih in človekovih identitet, med njimi narodne pripadnosti, ki je v evropskem prostoru in svetovnem merilu še nadalje pomembna in ena izmed temeljnih hkratnih identitet in vrednot. V primerjavi z matičnim narodom so njegove manjšine podvržene lažjim in hitrejšim spremembam, navadno v smeri »tipe« asimilacije v večinsko etnično okolje.

Tak sodobni trend zaznavamo kljub opisanim za manjšino ugodnim okoliščinam tudi v primeru slovenske manjšine na Hrvaškem.¹⁹ Je pa ta trend na Hrvaškem hkrati kontradiktoren. Manjšina kvantitativno usiha, kvalitativno raste. Lahko nove in pomnožene poti duhovnega razvoja ali celo kulturnega preporeda upočasnijo, zaustavijo polstoletni proces kontinuiranega zmanjševanja števila tistih, ki so na Hrvaškem zavestno in čustveno vezani na slovenstvo? Preobrniti ta znani trend ni nemogoče; celo mali narod, kot je slovenski, pozna v sodobnem času nek tak preobrat v svojem manjšinskem teritorialnem okolju – v primeru sedanje nepričakovane revitalizacije slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem.

Poleg seveda lastnega samostojnega smisla v določenem družbenem okolju in sotvorjenja družbenega fenomena slovenskega naroda kot takega

imajo manjšinski in izseljenski vidiki slovenstva tudi pomembno specifično moč in funkcijo v odnosu do osrednjega in osnovnega matičnega segmenta. Predvsem zaradi že opisanega občutenja in zavedanja relativno večje eksistencialne ogroženosti v drugoetničnem večinskem okolju izkazujejo manjšinci zelo pogosto močnejšo navezanost na slovenstvo, kot je marsikdaj opazna pri Slovencih v Sloveniji. Ta manjšinska značilnost, ki verjetno ni le slovenska in zaznamuje tudi druge narode, je gotovo dragocena lastnost fenomena narodnega manjšinstva. Zdi se, da je kot taka prepoznana in priznana tudi v družbenem kontekstu slovenskega naroda v Sloveniji. Po drugi strani pa se ta ne zaveda dovolj lastne odgovornosti za perspektivo slovenstva v celoti. Tudi če upravičeno razmišljamo o katerikoli slovenski manjšini kot o subjektu lastnega razvoja, smo poskušali pokazati, da je ta razvoj bistveno odvisen od situacije in kondicije tako imenovanega matičnega slovenstva, slovenstva kot naroda v določenem zgodovinskem presečišču. Iz več tudi tu predstavljenih razlogov bi bilo mogoče napovedati, da je slovenstvo na Hrvaškem tista slovenska narodna manjšina, ki potrebuje za svoje »preživetje« največ spodbudnih signalov iz slovenske narodnostne matice.

Opombe

Opombe

- 1 Gre za analovsko šolo, ki je dobila ime po časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*, katerega ustanovitelja sta bila leta 1929 znana francoska zgodovinarja Marc Bloch in Lucien Febvre.
- 2 Se pa pogosto spregleda, da je Anderson ta svoj koncept razvil na temelju predhodnih znanstvenih izsledkov, sklicujoč se na znanega antropologa Hughja Seton-Watsona (1977, 5), ki je sicer relativiziral znanstveno definicijo pojma narod, a sklenil, da je »pojem naroda pač fenomen, ki je eksistiral in eksistira«, ob pojasnilu, da »narod obstaja, ko znatno število ljudi v skupnosti misli/smatra (consider), da tvorijo narod ali se obnašajo, kot da ga tvorijo«. V tem kontekstu Anderson (1990, 17) ocenjuje, da lahko besedo »smatra« prevedemo v besedo »zamišlja«.
- 3 In prav tak konkretni družbeni razvoj, posebej v Evropi proti koncu dvajsetega in v enaindvajsetem stoletju, temeljno negira leninistično tezo. Očitno je za globalno družbeno polpreteklost, ki ni eksperimentalni družbeni laboratorij, temveč edinstveno zgodovinsko obdobje, že mogoče utemeljevati historiografsko oceno o polni dejanski superiornosti narodnostnega načela nad klasnim.
- 4 V zadnjih letih se za ta prostor namesto sintagme slovenskega zamejstva počasi uradno uveljavlja širša besedna zveza »Slovenci v sosednjih državah«, ki pa je s stališča pojmovnega razumevanja in opredeljevanja sedanje slovenske ustavne ureditve nenatančna in pomanjkljiva oziroma delno kontradiktorna, saj takšna

dikcija, ne spuščajoč se v njeno vsebinsko vrednotenje, formalno opušta bistvo ustavnega manjšinskega koncepta.

- 5 Tu spet naletimo na velik epistemološki problem, kar zadeva miselno razlikovalne obravnave slovenske besede narod in francoske *la nation*. Na primer, že omenjeni zgodovinar Kosi ne vidi razloga, da se ne bi v slovenskem strokovnem diskurzu oba izraza uporabljala sinonimno. Avtorica pričujočega prispevka pa misli nasprotno, pri čemer kot argument posebej poudarja prednost bogatega slovenskega jezika, ki omogoča, za razliko od drugih jezikov, bistveno natančnejšo strokovno artikulacijo (prim. Kržišnik-Bukić 2007, posebej str. 208–215).
- 6 Ali je bilo že število samo 13.173 popisno ugotovljenih narodnostno samoopredeljenih Slovencev na Hrvaškem leta 2001 vendarle tudi nekoliko vprašljivo? Če namreč vzamemo v obzir volilne imenike slovenske narodne skupnosti, je bilo tedaj vpisanih več kot 14.000 polnoletnih državljanov, kar bi pomenilo, da je Slovencev dejansko vsaj za kako četrtino več kot popisanih (Josipovič in Kržišnik-Bukić 2010, 57). Gotovo so bili ti imeniki deloma neažurirani, a bi bilo mogoče oceniti, da je odstopanje, ki bi ga lahko pojasnila le posebna, a (še) neopravljena raziskava, le preveliko. Toda zadnji popis, ko je leta 2011 naštetih le 10.517 Slovencev na Hrvaškem, v vsakem primeru potrjuje trend njihovega dejanskega skokovitega številčnega zmanjševanja.
- 7 Ena izmed redkeje občutenih bolečih točk slovenstva na Hrvaškem po letu 1991 je dejstvo, da v Sabor Republike Hrvaške še nikoli ni bil izvoljen slovenski predstavnik; relativno majhno število manjšincev slovenske narodnosti je bil tudi glavni razlog, da kandidatka slovenske narodne skupnosti za saborsko poslanko ni imela pravih možnosti na volitvah maja 2015.
- 8 Po nekem splošnem, nepisanem pravilu država matičnega naroda namenja več skrbi »svojim« manjšinam, kot so je deležne manjšine v sami državi svojega stalnega bivanja, katere državljani pripadniki manjšin navadno sicer so. A je Slovenija tudi v politiki do lastnih manjšin kontradiktorna. Za razliko od Republike Hrvaške, ki slovensko manjšino obravnava enotno na celotnem državnem ozemlju, Republika Slovenija Slovence na Hrvaškem deli na »avtohtone« in izseljenske.
- 9 Primerjaj na primer referat dr. Mojce Nidorfer Šiškovič, predstavljen na XV. vseslovenskem srečanju v Državnem zboru 2. julija 2015.
- 10 Financiranje raznih narodotvornih vsebin postaja včasih vprašljivo, tako da je v zadnjih letih v tiskani obliki občasno prenehala izhajati revija *Moja Slovenija, Rodna gruda* kot dolgoletni časopis Slovenske izseljenske matice pa izhaja od leta 2015 le še elektronsko.
- 11 <http://europass.cedefop.europa.eu>; tudi pričevanje Barbare Antolić Vupora v pogovoru z avtorico tega prispevka 9. aprila 2015. Najpodrobneje so njene aktivnosti opisane v publikaciji, ki je izšla konec leta 2015 (F. Škiljan).
- 12 Gre za triletni projekt *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi*, ki ga ob financiranju ARRS od leta 2013 izvaja INV skupaj z raziskovalci slovenskih zamejskih inštitutov v Avstriji in Italiji.
- 13 Dogovorjeni pogovor je avtorica pričujočega prispevka vodila s Šoncem v Zagrebu 20. februarja 2015.

- 14 Prav v teku zaključevanja tega prispevka je široko »odmeval« s svojo novo večstransko celotedensko prireditvijo s številnimi udeleženci, o kateri je pripravljen poseben TV-prispevek v osrednjem večernem terminu oddaje Kulturni kolodvor na HTV 1 (4. septembra 2015).
- 15 Zdi se, da pojav tega, sedaj upokojenega, a še zelo delavnega raziskovalca v tem kraju ni ravno slučajen. Pred dvema desetletjema je avtorica pričujočega prispevka objavila sicer že pred tem ugotovljena zgodovinska dejstva, da sta bili v Čadeževi hiši v Tršču leta 1889 ustanovljeni vaška knjižnica in čitalnica, da sta tam delovala tedaj dva slovenska učitelja, Telišman in Černe, ki je ustanovil tudi tamburaško društvo (več v Kržišnik-Bukić 1995, 143–144). Gre torej za zanimivo neprekinjeno slovensko kulturno kontinuiteto od devetnajstega do enainvajsetega stoletja v domačijskem ruralnem okolju.
- 16 Brez pretiravanja je mogoče zatrditi, da bodo *Kažipot* in *Sopotja*, podobno kot *Novi odmev*, ki ga izdaja Slovenski dom v Zagrebu od leta 1996, ter glasilo splitskih Slovencev *Planika*, ki izhaja od leta 1992, glavni viri seznanjanja s sodobnim slovenstvom na Hrvaškem še v daljni prihodnosti.
- 17 Veliko rojakov je čez noč ostalo brez državljanstva, intervju z Marjano Mirković pripravil Tomo Šajn, 21. januar 2012, www.primorske.si (28. 8. 2015).
- 18 Jeseni 2015 je sicer Slovenijo in sosednje države ter velik del Evrope zajelo etnično preseljevanje zelo obsežnih segmentov mnogih narodov iz Azije in Afrike, ki se bo v prihodnje gotovo odražalo tudi na slovenstvu, a gre za fluidni pojav, ki ga v tukajšnjem kontekstu še ni mogoče ustrezno obravnavati.
- 19 Asimilacijski trend je gotovo močno prisoten v primeru slovenske manjšine na Hrvaškem, a hkrati ne tako močno v primerih slovenskih manjšin v Avstriji in Italiji.

Literatura in viri

- Andersson, B., 1990. *Nacija - Zamisljena zajednica: razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*. Školska knjiga, Zagreb.
- Barth, F. (ur.), 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (The Little, Brown Series in Anthropology). Little Brown and Company, Boston.
- Bizjak, M., 2006. *Orel, Štandeker in Rotar v Pulju – Moji trije izbranci iz časa po drugi svetovni vojni*. Slovensko kulturno društvo »Istra«, Pulj.
- Breuilly, J., 1985. Reflections on Nationalism. *Philosophy of the Social Sciences* 15, 65–75.
- Gellner, E., 1983. *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Grdina, I., 2003. Bo kdaj anahronizem biti, kar si? V: N. Pagon, M. Čepič (ur.) *Nacionalna identiteta in kultura*. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, 97–108.
- Hobsbawm, E. J., 1993. *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*. Novi Liber, Zagreb.
- Hribar, T., 2010. *Preživetje naroda: avtonomnost duha in suverenost države*. Društvo 2000, Ljubljana.

- Informacija o rezultatima izbora za članove vijeća i za predstavnike narodnih manjina (2015), <http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=626A9E0DBB-3C752DC1257E4B0026A526> (27. 8. 2015).
- Josipovič, D., Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kažipot*. Mesečnik slovenske skupnosti na Reki in v PGŽ. 2005–2011.
- Kosi, J., 2013. *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Sophia, Ljubljana.
- Kržišnik-Bukić, V., 1995. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V: V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995, 133–188.
- Kržišnik-Bukić, V., 2007. Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta. *Anthropos* 39, 3–4, 205–221.
- Medica, K., 1995. Sodobno organizacijsko povezovanje Slovencev v hrvaški Istri: prispevek k raziskovanju. V: V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995.
- Pagon, N., 2003. Predgovor – o orodjih in orožjih. V: N. Pagon, M. Čepić (ur.) *Nacionalna identiteta in kultura*. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, 7–16.
- Novi odmev*. Glasilo Kulturno prosvetnega društva Slovenski dom Zagreb. 1996–
- Planika*. Glasilo Slovenskega kulturnega društva Triglav Split. 1995–
- Registar udruga u Republici Hrvatskoj, www.uprava.hr/RegistarUdruga (28. 8. 2015).
- Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina (stanje na dan 17.07.2015), www.uprava.hr/RegistarUdruga in <https://uprava.gov.hr/dokumenti/10> (28. 8. 2015).
- RePASM, 1991 – Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnika Republike Slovenije. *Uradni list Republike Slovenije* 6/1996.
- Riman, B., Riman, K., 2008. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica, Rijeka.
- Seton-Watson, H., 1977. *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Methuen, London.
- Slovenski pravopis*, 2003. SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana.
- Smith, A. D., 2005. *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Krtina, Ljubljana.
- Sopotja*. Glasilo slovenske skupnosti na Reki in v PGŽ. 2012–
- Škiljan, F., 2015. Slovinci v Varaždinu i Varaždinskoj Županiji. SKD Nagelj, Varaždin.
- Ustava Republike Slovenije. *Uradni list Republike Slovenije* 33/1991.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina – prečišćeni tekst (2002), <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (28. 8. 2015).

